

IV. ULUSLARARASI FELSEFE KONGRESİ

YOKSULLUK
DAYANIŞMA VE
ADALET

13-14-15
EKİM 2016

BİLDİRİ KİTABI

EDİTORLER
MEHMET FATİH ELMAS
METİN BECERMEN

ISBN 978-975-8149-55-1

IV. ULUSLARARASI FELSEFE KONGRESİ

BİLDİRİ KİTABI

FOURTH INTERNATIONAL PHILOSOPHY CONGRESS

POVERTY
SOLIDARITY AND
JUSTICE

OCTOBER
13RD-14TH-15TH 2016

PROCEEDINGS BOOK

EDITORS
MEHMET FATİH ELMAS
METİN BECERMEN

IV. Uluslararası Felsefe Kongresi

Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet

<http://philosophy4.uludag.edu.tr/>

BİLDİRİ KİTABI

Editörler

Mehmet Fatih ELMAS

Metin BECERMEN

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü
13-15 Ekim 2016
Bursa – Türkiye

Fourth International Philosophy Congress

Poverty, Solidarity and Justice

<http://philosophy4.uludag.edu.tr/>

PROCEEDINGS BOOK

Editors

Mehmet Fatih ELMAS

Metin BECERMEN

**Uludağ University
Faculty of Arts and Sciences
Philosophy Department
October 13-15th 2016
Bursa – Turkey**

Asa Kitabevi 2016/IV. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı

Editörler

Mehmet Fatih ELMAS-Metin BECERMEN

ASA KİTABEVİ: 56

ISBN: 978-975-8149-55-1

Basım Yılı ve Yeri: Aralık 2016, Bursa

Mustafa KAYA

Afyon Kocatepe Üniversitesi

LEİBNİZ'DE BİLGENİN HAYIRSEVERLİĞİ OLARAK ADALET

Giriş

Leibniz, “söylenen her şeyde bir hakikat vardır” deyimini kendisine kılavuz edinmiş, düşünceye dair hemen hemen bütün alanlarla ilgilenmiş bir filozoftur. Çağdaşları Bacon, Locke ve Descartes'ın katı sistemciliğine rağmen, o eklektik ve birleştirici olmuştur. Fakat o birleştirip aktardığı şeyleri başka bir şekle dönüştürmüş, bunlardan kendine has kabiliyeti ve dehası ile tamamen kendine özgü (*sui generis*) uyumlu bir bütün meydana getirmiştir. O birleşim ve uyumun filozofudur.

Leibniz'e göre gerçek felsefeye ulaşmamızın yolu skolastik felsefe geleneği ile modern bilim ve felsefe geleneğinin olumlu yönlerini tutarlı bir biçimde harmanlamak ve onlar arasında görünen tutarsızlıkları gidermeye çalışmaktır. Ona göre modern filozofların yeni bir sistem oluşturmak için skolastik felsefeye reddetmeleri yanlıştır. Bu iki geleneği birleştirmenin bir yolu olmalıdır. Yine Leibniz, bu uzlaştırıcı ve birleştirici yönüyle Hristiyan felsefe ve mezheplerini birleştirmeye çalışmıştır. O, Hristiyanlığın mezheplere bölünme sebebi olarak, felsefelerin birbirlerini yanlış anlamalarına dayandığını düşünmüş ve teolojiyi açıklamaya koyulmuştur. Bunu da Grekçe Tanrı (teos) ve adalet (dike) terimlerini birleştirerek yarattığı ve aynı adla yayımladığı "Tanrı'nın adaleti" anlamına gelen *Theodicy* adlı eserinde açıklamaya çalışmıştır.

Leibniz'in felsefe ile teolojiyi birleştirici ve uzlaştırıcı çabasının görüldüğü bir diğer yer de onun etik görüşüdür. O, bir yandan aklın ve bilginin merkezde olduğu bir rasyonel ahlak anlayışı geliştirmeye çalışırken, diğer yandan da evrende var olan tüm rasyonelliğin kaynağı olan Tanrı'ya iman ve bu imanın getirdiği sorumluluklara dayalı teolojik bir etik geliştirmeye çalışır. Bu çaba en bariz şekilde onun ortaya koyduğu "mümkün dünyaların en iyisi" teodisesinde görülür. O, Tanrı'nın dünyadaki kötülöklere neden izin verdiğini açıklamak ve Tanrı'nın adaletini savunmak amacıyla optimizm (*iyimserlik*) olarak adlandırılan bir teodise ortaya koyar. Bu teodiseye göre, mevcut dünya, içinde barındırdığı kötülökleriyle birlikte bir bütün olarak düşünöldüğünde sadece “iyi olan” bir dünya değildir; o, “mümkün dünyaların en iyisi”dir. Bu dünya sonsuz dünyalar varsayıldığında ve hayal edildiğinde bile daha iyisi düşünölemeyecek ve yaratılamayacak “mümkün en iyi dünya”dır.

Leibniz'e göre, mümkün olan bu en iyi dünya hem metafiziksel hem de ahlaki olarak en iyi dünyadır. Tanrı metafiziksel olarak en iyi dünyayı seçerken "hipotezleri bakımından en basit, fenomenleri bakımından ise en zengin olanı" seçmiştir. Ahlaki olarak en iyi dünyayı seçerken ise en fazla mutluluğun bulunduğu dünyayı tercih etmiştir. Ahlaki olarak mümkün en iyi dünya, doğal dünya içindeki bir ahlak dünyası ve Tanrı'nın eserlerinin en soylusu olan Tanrı Sitesi'dir. Tanrı'nın bilgeliği her şeyde göröldüğü halde iyiliği sadece bu Tanrısal sitede görölmür. Leibniz bu dünya içindeki ahlaki dünyada (İnayet Krallığı ya da Tanrı Sitesi) mutluluk, bilgelik ve adalet kavramlarını kapsayan "bilgenin hayırseverliği olarak adalet"ten bahseder.

Bu çalışmada, yaşadığımız çağda, yerini nefret, bencillik, vurdumduymazlık gibi kavramlara bırakmış olan sevgi, diğerkâmlık, hayırseverlik gibi kavramları yeniden bizlere hatırlatması, çağımız sorunlarına farklı bir bakış açısı getireceği kanaatiyle, Leibniz'in "bilgenin hayırseverliği olarak adalet" düşüncesi ele alınacaktır. Bu nedenle, ilk olarak, Leibniz'in ortaya koyduğu "mümkün dünyaların en iyisi teodisesi"nden kısaca bahsedildikten sonra Tanrı'nın iyiliğinin göröldüğü bu dünya içindeki Tanrı Sitesi'nde var olan sevgi, mutluluk, bilgelik ve hayırseverlik kavramları ekseninde oluşturulan "bilgenin hayırseverliği olarak adalet" teorisine değinilecektir.

Mümkün Dünyaların En İyisi

Leibniz'e göre yaratma, yoktan yaratma olmayıp, Tanrı'nın zihninde imkan halinde bulunan ezeli ve sonsuz sayıdaki monadlar arasından uygun gördüklerini onaylamasıdır. Bir başka

ifadeyle yaratma; kuvve halindeki ideaları fiil haline getirmektir. Öyle ki ilahî zihinde imkân halinde sonsuz sayıda dünya vardır. Tanrı bu mümkün dünyalar arasından “en iyi” olanın varolmasını onaylamıştır. Leibniz *Monadoloji*’de bunu şöyle ifade eder: “Bu dünya Tanrı’nın bilgeliği aracılığıyla bildiği, iyiliğiyle seçtiği ve kudretiyle yarattığı mümkün olan en iyi dünyadır.”⁷³⁰

Peki, bu dünya hangi şekilde mümkün olan en iyi dünyadır? Belki öncelikle neden en iyi olduğunu merak edebiliriz. Neden iki tane en iyi olma olasılığı eşit olan dünya yok? Leibniz’in yeter sebep ilkesi⁷³¹ ‘neden olsun?’ şeklinde bir gerekçe sunuyor. Eğer öyle olsaydı, Tanrı’nın seçim yapmasının bir nedeni olmazdı ve eğer aralarında seçim yapmasaydı, hiçbir şey yaratılmazdı. Peki, Tanrı zihninde sonsuz mümkün evrenler bulunduğu ve onlardan ancak bir tanesi var olabildiğinden, Tanrı’nın başka bir dünya yerine bunu seçmesini gerektiren yeter sebep nedir?

Leibniz, akıl hakikatleri veya zorunlu hakikatler ile olgu hakikatleri veya olumsal hakikatler arasında bir ayrım yapar. Ona göre akıl hakikatleri zorunludur ve karşıtları imkansızdır, olgu hakikatleri ise olumsaldır ve karşıtları mümkündür.⁷³² Ona göre olumsal hakikatler çelişki taşımayacak sonsuz imkânları barındırırlar. Ancak bu sonsuz imkânların bir arada bulunmaları mümkün değildir. Ona göre günah işlemeyen Âdem tümüyle mümkün; tıpkı Rubicon’u geçmemiş Sezar gibi; bütün bunlar mümkündür, ama gerçekleşmemiştir. Çünkü bu şeyler kendi içlerinde mümkün olsalar da, bir arada mümkün değildirler (*impossible*).⁷³³ Tanrı, bir arada mümkün olmayan sonsuz sayıda dünya arasından seçim yapar ve en iyi olanı seçer. İyi olmak iki dünyanın ölçütüken en iyi olmak biricik ve görelî dünyanın ölçütüdür.⁷³⁴ Tanrı’nın bu dünyayı var etme prensibi, kesinlikle “mümkün dünyaların en iyisi ilkesi”dir ve bu ilke yeter sebep ilkesinin tamamlayıcısıdır.⁷³⁵ Ayrıca Leibniz’e göre biz bu dünyanın en iyisi olma nedeninin detaylarını göremeyiz. Çünkü onun en iyi olması, zorunlu olmayan olumsal, bitmez bir analiz gerektirir. Tanrı’nın yarattığı dünyayı seçmesine yol açan özel nedenlerin ayrıntılarını bilmek ise bizim sınırlı zihnimizin ötesindedir. Ancak Leibniz, Tanrı’nın yargıda bulunması ve bu dünyayı seçmesi temelinde iyiliğin, adaletin ve kusursuzluğun nesnel ölçütleri hakkında genel anlamda bir şeyler söyleyebileceğimizi ifade etmektedir.

Leibniz’e göre, mevcut dünya hem metafiziksel hem de ahlakî anlamda mümkün en iyi dünyadır.⁷³⁶ Tanrı’nın yaratımıyla ilişkili olarak hem metafiziksel hem de ahlakî anlamda en iyi olmak ise Tanrı ile ilgili iki ayrı şeyi ifade eder. İlk olarak Tanrı dünya ile uzman bir mimar ve tasarımcı olarak, ikinci olarak da aynı zamanda bir hükümdar ve kanun koyucu olarak ilişkilidir. Leibniz, Augustinus’un “Tanrı Devleti” düşüncesine başvurarak Doğa’nın Alanı ile İnâyet’in Alanı arasında bir ayrıma gider. Tanrı uzman bir mimar ve tasarımcı olarak Doğa Krallığını (*Kingdom of Nature*) inşa ederken, hükümdar ve kanun koyucu olarak da İnâyet Krallığını (*Kingdom of Grace*), yani “Tanrı Krallığı” inşa eder.⁷³⁷

Metafiziksel Olarak Mümkün En İyi Dünya

Leibniz’e göre Tanrı mümkün olan en iyi dünyayı seçerken “hipotezleri bakımından en yalın ve basit, fenomenleri bakımından ise en zengin olanı seçmiştir.”⁷³⁸ Ona göre Tanrı Doğa Krallığı’nı inşa ederken, amacı güzel bir mimarî eser inşa etmek olan, ama tam kararını vermeden önce bu yapıya dahil olacak her şeyi; bina için ayrılmış mekanı ve kaynakları, binanın şeklini ve

⁷³⁰ G. W. Leibniz, *Monadoloji*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 12

⁷³¹ Yeter sebep ilkesi, Leibniz’in “bir sebebi olmayan hiçbir şey yoktur, ya da nedensiz bir sonuç yoktur.” şeklinde tanımladığı ve hemen her alanda başvurduğu, bir ilkedir. Bu ilke gündelik sıradan eylemlerimizi, tarihsel olayları ve özellikle de Tanrı’nın düşünce ve eylemlerini açıklamak için gereklidir. Bu ilkeye göre Tanrı asla keyfî davranmaz, her zaman iyi nedenlere göre davranır. Sadece Tanrı’nın en iyi olanı seçme isteği ve sadece en iyi olanı seçebilme arzusu bunun dışındadır. Bu ilke sayesinde Tanrı mükemmelliğinden bir şey eksiltmeden her şeyi yaratır.

⁷³² Leibniz, *Monadoloji*, 7-8

⁷³³ Gilles, Deleuze, *Leibniz Üzerine Beş Ders*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007), 43

⁷³⁴ Gilles, Deleuze, *Kıvrım: Leibniz ve Barok*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), 91

⁷³⁵ G. W. Leibniz, *Theodicy, Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*, (USA: Biblio Bazaar, 2007), 146

⁷³⁶ G. W. Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011), 36

⁷³⁷ MacDonald Ross, *Leibniz*, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2002), 126

⁷³⁸ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 43

maliyeti göz önüne alan yüce bir mimar gibidir.⁷³⁹ Ona göre, en fazla sayıda gerçekliğin ve en zengin fenomenler çeşidinin olduğu dünya, en basit doğa yasalarından oluşan dünyadır.

Leibniz 'basitlik' ile tam olarak neyi kastettiği hakkında çok fazla şey söylememiştir. Nadir yorumlarından birinde şöyle demektedir: "astronomide her zaman basit sistemler tercih edilir"⁷⁴⁰ ve burada onun aklında büyük ihtimalle 16. yy düşünürlerinden Kopernik'in hipotezi vardır. Buna göre Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi, Dünya'nın her şeyin merkezinde olduğunu söyleyen önceki Ptolemy'nin kurduğu sistemin karmaşıklığını sürdürmekten çok daha uygundur.⁷⁴¹ Leibniz muhtemelen "basitlik" fikrine daha fazla içerik sağlamak niyetiyle, en büyük etkinin en az giderle üretilmesinde Tanrı'nın doğaya koyduğu kanunlarının etkin olduğunu söyler. Ona göre doğanın olayları her zaman en basit ve en belirli yol ve yöntemlerle üretilirler. Su damlalarının küresel bir şekil alması buna bir örnektir, zira bu şekil onlara hacimleri için en küçük yüzeyi sağlar. Bir noktadan diğerine giderken, en kolay ve kısa yolu seçmemiz de buna örnek gösterilebilir.⁷⁴²

Mümkün olan en iyi dünya kanunlar hususunda en yalın ve basit olmanın yanında, fenomenleri bakımından çeşitliliği ve zenginliğiyle göze çarpar. Ayırt edilemezlerin özdeşliği ilkesi çeşitliliğin ve zenginliğin garantisidir. Leibniz'in bu ilkesine göre evrende birbirinin aynı olan iki birey var olamaz. Şeyler kendi "tam varlık"larıyla (kendi doğalarıyla) bireyleşirler. Daha açık bir ifadeyle bir kişi ya da birey, yaşadıkları ve yaptıklarıyla, yaşıyor oldukları ve yapıyor olduklarıyla ve yaşayacak ve yapacak olduklarıyla başka herkesten ayrılır. *Monadoloji*'deki ifadesiyle her monad "geçmişle dolu, geleceğe gebe olması"⁷⁴³ anlamında birbirlerinden ayrılır. Bu bireysellik, doğadaki her varlık için geçerlidir. Örneğin, mikroskop altında incelenen iki su ya da süt damlasını bile birbirinin aynı olmadıkları görülür.⁷⁴⁴ İşte bu ilke sayesinde mümkün olduğunca fazla çeşitlilik elde edilir. Ancak Leibniz'in aklındaki çeşitlilik muhtemelen sadece tek tek maddelerin çokluğu değil, ayrıca türlerin olabilecek en fazla sayıda olmasıdır. Ona göre doğanın hayvanlara, bitkilere, cansız nesnelere de ihtiyacı vardır. Leibniz'in çeşitlilik ve zenginlik bağlamında "doğanın hayvanlara, bitkilere, cansız nesnelere de ihtiyacı olduğu düşüncesi", çağımızın önemli problemlerinden biri olan ekolojik dengenin korunması ve biyolojik çeşitlilik bağlamında çağdaş düşüncelerdir. Bu çeşitlilik, evrenin muhteşem uyumuna uygundur; şöyle ki yakından birbirini andıran türler vardır ve bunlar en küçük yaratıktan insana doğru mükemmellikleri ölçüsünde aşağıdan yukarıya, Tanrı'ya doğru hiyerarşik olarak sıralanırlar.⁷⁴⁵

O halde Tanrı mümkün dünyaların en iyisini, hipotezleri bakımından en basit, fenomenleri bakımından ise en zengin olan dünyayı tercih etmiştir. Basitlik ve zenginliğin bir arada olduğu bu dünya, ikisinin toplamının maksimumunda olduğu ve diğer her mümkün dünyadan daha büyük olduğu bir dünyadır. Leibniz'e göre Tanrı yapılabileceği maksimum şeyleri yapmıştır, onu basit yasaları titizlikle uygulamaya mecbur eden, kurulacak mümkün dünyada en fazla sayıda şeye yer bulma zorunluluğudur.⁷⁴⁶

Ahlaki Olarak Mümkün En İyi Dünya

Leibniz'e göre, bu dünya metafiziksel olarak mümkün olan en iyi dünya olmanın yanında, ahlakî olarak da en iyidir. Bu, Tanrı'nın zihinlere ya da akıl sahibi ruhlara olabilecek en büyük miktarda mutluluğun var olduğu bir dünya yarattığı anlamına gelmektedir. İki tür mükemmellik arasında, Doğa Krallığı ile İnâyet Krallığı arasında süreklilik ya da mantıksal bir bağ vardır. Fiziksel dünyanın varoluşunun birincil ilkesi ona olabildiğince büyük yetkinliği vermekse, evrenin en asil parçası olan ahlakî dünyanın ya da Tanrı'nın şehrinin birincil amacı da kainata mümkün olduğunca fazla mutluluğu yaymaktır.⁷⁴⁷

⁷³⁹ Leibniz, *Theodicy*, 168

⁷⁴⁰ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 42

⁷⁴¹ Roger, Woolhouse, *Starting with Leibniz*, (New York: Continuum Internal Publishing Group, 2010), 136

⁷⁴² G. W. Leibniz, *Philosophical Writings*, (London: Everyman, J. M. Dent, 1995), 138

⁷⁴³ Leibniz, *Monadoloji*, 5

⁷⁴⁴ G. W. Leibniz, *Philosophical Essays*, (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989), 211

⁷⁴⁵ Leibniz, *Theodicy*, 201

⁷⁴⁶ G. W. Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, (London: Kluwer Academic Publishers, 1989), 328

⁷⁴⁷ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 94

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Leibniz, Doğa Alanı ile İnâyet Alanı arasında bir ayırım yapmaktadır. Ona göre biz insanlar dışındaki tüm varlıklar⁷⁴⁸ yalnızca Doğa'nın Alanı'na girer; biz insanlar ise çift uyruk avantajına sahibiz ve aynı zamanda İnâyet Alanı'nın yurttaşlarıyız. Böylelikle bizler Tanrı ile özel ilişkiler bütünü içine girmektediriz. Ayrıca bizler yalnızca Doğanın mimarı tarafından yaratılan doğal makineler olarak kalmayıp aynı zamanda İnâyet Krallığı'nın da kullarıyız⁷⁴⁹

Leibniz'e göre tüm kainat sadece akıllı ruhların mutluluğuna katkı için oluşturulmuştur. Ona göre biz Tanrı'yla diğer varlıklardan daha fazla ilişkiliz. Diğer varlıklar basitçe mutluluğumuza hizmet eden araçlardır. Tanrı'nın, dikkatini en çok akıllı ruhlara vermesinin sebebi yarattığı tüm varlıkların içinde en çok bizim onun gibi olmamızdır, çünkü o da bizim gibi bir ruhtur. Biz Tanrı'nın imajında yaratıldık ve onun evinin çocuklarıyız. Sahip olduğumuz rasyonellik bizi çeşitli biçimlerde ulûhiyete yaklaştırır. Biz insanlar, özgür iradesi olan ve bu nedenle Tanrı'ya özgürce hizmet edebilecek olan yegane varlıklarız.⁷⁵⁰

Leibniz'e göre, akla sahip olma bakımından bizler zorunlu hakikatlerin bilgisini edinebilir ve evren hakkında bir anlayış geliştirebiliriz. Leibniz'in sisteminde ilerlemenin, evrendeki hakikati kavramanın anahtarı bilgidir. Ona göre, tek bir akıllı ruh bütün dünyaya bedeldir; çünkü dünyayı sadece dışa vurmakla kalmaz, aynı zamanda onu bilir ve bu dünyada, kendini Tanrı'nın tarzında sevk ve idare eder. Her töz bütün evreni dışa vuruyorsa da, akıllı ruhların dışındakiler Tanrı'dan ziyade dünyayı açıklar; ama akıllı ruhlar dünyadan çok Tanrı'yı açıklarlar. Son olarak, yaratılmış varlıklar içinde mümkün olan en büyük ölçüde Tanrı'ya yakın olduğumuz gerçeği, Tanrı'nın bizimle diğer tüm yaratıklarından daha fazla şeref ve gurur duyduğu anlamına gelir. Bunun için Tanrı'nın insanlarla ilişkisi, sadece bir mucidin, icat ettiği makinesi ile olan ilişkisi gibi değil, bir hükümdarın tebaasıyla; hatta bir babanın çocuklarıyla ilişkisi gibidir.⁷⁵¹

Bu itibarla Tanrı'yı akıllı ruhların tek hükümdarı kılan bu ahlakî niteliği, O'nu âdeta kişisel olarak özel bir biçimde ilgilendirir. O bununla insanlaşır, antropomorfizme uğramaya razı olur ve O, bir hükümdarın uyruklarıyla bir olması gibi bizimle birlikte topluma girer.⁷⁵² Ancak Leibniz bu antropomorfik Tanrı anlayışında, özellikle yaşamının sonlarına doğru bundan daha az hevesli olmuştur. Rasyonel varlıkların mutluluğunun Tanrı'nın temel amaçlarından biri olduğu konusunda emin olsa da O'nun tek amacı olduğunu söylemekte geri adım atmıştır. Ona göre eğer evrende bizi memnun etmeyen şeyler bulursak şunu hatırlamalıyız ki o sadece bizim için yapılmamıştır. Öte yandan Leibniz, Tanrı'nın kesinlikle bir insana bir aslandan daha fazla değer verdiğini söylemiştir.⁷⁵³ Ancak O'nun tek bir insanı her hususta tüm aslan türüne tercih edeceği kesin değildir. Öyle yapsaydı bile bunu bir grup insanın menfaatini korumak için, sonsuz sayıda yaratılmış varlığın menfaatini görmezlikten gelme noktasına vordırmazdı.

Leibniz Tanrı ile akıllı ruhlar arasındaki ilişkiden hareketle, bütün zihinlerin ya da doğaüstü varlıkların toplamının Tanrı Devleti'ni, yani en mükemmel hükümdarın egemenliği altındaki mümkün olan en mükemmel devleti oluşturması gerektiği sonucunu çıkarır. Bu Tanrı Devleti, gerçekten evrensel olan bu krallık, doğal dünya içindeki bir ahlak dünyası ve Tanrı'nın eserlerinin en soylusu ve en tanrısal olanıdır. Dahası bu ahlakî dünya Tanrı'nın ihtişamına dayanır, çünkü Tanrı'nın büyüklüğü ve iyiliği akıllı ruhlar tarafından bilinmemiş ve ona hayranlık duyulmamış olsaydı, böyle bir ihtişam var olmazdı.⁷⁵⁴

Leibniz'e göre Tanrı'nın bilgeliği ve gücü her şeyde görüldüğü halde, iyiliği sadece bu tanrısal kente görülür. Ayrıca doğanın fizikî dünyası ile ilahî inâyetin ahlakî dünyası arasında; yani evren düzeneğinin mimarı Tanrı ile zihinlerin ilahî devletinin hükümdarı olan Tanrı arasında

⁷⁴⁸ Leibniz varlıkları üç sınıfa ayırır. Fakat bu sınıflandırması pek de kesin değildir, bazı yönlerden birbirlerine karışır. Varlıklar zincirinin ilk sınıfını çıplak, soyut monadlar oluşturur ki, bunlarda basit derecede bir hayat vardır. Bunlara görünüm, formlar veyahut *entelekheialar* denilir. Leibniz bunlarla bitkileri ve canlı olmayan varlıkları kasteder. Bunun üstünde *ruhlar sınıfı* bulunur ki, bunlar kendilerine özgü birer beden ile birleşmiş hayvanlardır. Üçüncü sınıf bizi hayvanlardan ayıran, bize aklı ve bilimlerini verip kendimizi ve Tanrı'yı bize bildiren öncesiz ve sonsuz olan eternal hakikatlerin bilgisine sahip akıllı ruh ya da *tin*'dir. Akıllı ruhların üstünde de en yüksek monad olan Tanrı bulunur. Bkz., Leibniz, *Monadoloji*, 6-7

⁷⁴⁹ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 640

⁷⁵⁰ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 94

⁷⁵¹ Leibniz, *Monadoloji*, 19

⁷⁵² Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 94

⁷⁵³ Leibniz, *Theodicy*, 191

⁷⁵⁴ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, 94

bir uyum vardır. Bu uyum sayesinde şeyler ilahî inâyete doğal yollarla ulaşırlar. Örneğin Tanrı Devleti'ndeki tanrısal zihinler hükümeti, bazı insanları cezalandırmak ve diğerlerini ödüllendirmek için belli zamanlarda bu yerkürenin tahrip edilmesini ve daha sonra onarılmasını gerekli bulur. Bu ahlakî gereklilik, uyum yüzünden tamamen doğal süreçlerle ortaya konulacaktır.⁷⁵⁵ Leibniz bu uyum gereğince mümkün en iyi dünyayı şöyle tasvir eder:

“Mimar olarak Tanrı yasa koyucu olarak Tanrı'nın isteklerini her yönden tatmin eder. Bu nedenle günahlar doğal düzen aracılığıyla kendi cezalarını beraberinde getirmek zorundadır. Aynı şekilde iyi eylemler de, cisimlere bağlı olan mekanik yollardan ödülleri –her durumda çabucak olmasa da- alacaklardır.”⁷⁵⁶

Aslında Leibniz'in ruhların ahlakî mükemmelliğinin ve mutluluğunun önemini vurguladığı yerlerde bile şu açıktır ki dünyanın ahlakî açıdan en iyi olması metafiziksel olarak en iyi olmasından önce gelmez. Ruhlar mümkün olan en büyük mutluluğu kendileri tarafından diğerlerinden bağımsız bir biçimde almazlar. Daha ziyade onlar evrensel uyumun izin verebileceği en büyük mutluluğu alırlar. Ahlakî dünyanın, yani Tanrı'nın şehrinin mümkün olan en büyük mutluluğu barındırma amacı, metafiziksel dünyanın mümkün olan en yüksek mükemmelliğe ulaşma amacını gölgede bırakmaz.

Russell, Leibniz'in metafiziksel mükemmelliğe hem ahlakî hem de fiziksel mükemmellikten daha fazla önem verdiğini ve daha fazla savunduğunu belirtir.⁷⁵⁷ Fakat gerçekte iki tür mükemmelliğe ilişkin durum, yukarıda ifade ettiğimiz metafiziksel mükemmelliğin iki ölçütüyle (yasaların basitliği ve fenomenlerin zenginliği) aynı doğrultudadır. O halde şunu görüyoruz ki Leibniz'in düşüncelerinde basitlik, zenginliğin aksi yönünde gitmekten çok uzak bir biçimde gerçekte onun üretkenidir. Bir başka ifadeyle, metafiziksel ve ahlakî mükemmellik arasında bir uyum vardır. Bu uyumu anlayabilmek için Leibniz'in etiğine dair bilgelik, sevgi, mutluluk ve adalet gibi bazı kavramlara bakmak faydalı olacaktır.

Bilgenin Hayırseverliği Olarak Adalet

Leibniz, evreni tüm varlıkların uyumunun temellendiği Tanrı'nın yarattığı ve yönettiği uyumlu bir düzen olarak yorumlar. Bu anlayıştan yola çıkarak ahlakın nihai unsurlarını en aza indirdiği bir etik düşüncesi geliştirir. Bu düşünce, yasaların basitliği ve fenomenlerin zenginliği yönündeki “minimalist” yaklaşımla örtüşmektedir.

Leibniz'in ahlak ile ilgili düşüncelerinde bilgelik, sevgi, mutluluk ve adalet gibi kavramlar ön plana çıkar. O, bu kavramlar arasında bağlantı kurar ve onları şöyle tanımlar:

“Bilgelik, mutluluk bilimidir. Erdem, bilgelğe uygun olarak hareket etme alışkanlığıdır. Mutluluk, mükemmel hissetmektir ve bu hissi yalnız kendimiz için değil aynı zamanda başkalarının da hissetmesini sağlamaktır. Sevmek, başkalarının mutluluğundan memnuniyet duymaktır. Adalet bilge insanın hayırseverliğidir.”⁷⁵⁸

Platon ve Aristoteles gibi Leibniz de "adalet"i en önemli erdemlerden biri olarak görür ve onu "rasyonel bir şekilde hareket etme alışkanlığı" olarak tanımlar. Akılcılık ise insanın eğilimlerinin akıl ile kontrol edildiğini ve yönetildiğini gösterir.

Leibniz, *New Essays*'de sevginin iki türünden bahseder. Bunlardan ilki, kişinin kendisini rahatlatmasına yarayan sevgi (*complacency*), yani kişinin kendi mutluluğu için başkasına beslediği iyilik duygusudur. İkincisi ise hayırseverlik duygusudur (*benevolence*). Yani bu karşılık beklemeden birine yaptığımız iyilikte hissettiğimiz duygudur. Leibniz'e göre gerçek sevgi başkalarının mutluluğunu da gözetken bu tür sevgidir. Leibniz'e göre adaleti ortaya çıkaran da bu sevgidir.⁷⁵⁹

Bu bağlamda Leibniz bireysel faydayla kolektif faydayı bağdaştıran bir “adalet” ve “adil” tanımı yapar. Ona göre adalet, “kişinin kendi mutluluğunu da gözetken ortak mutluluğa yönelik sürüp giden bir çabadır (*conatus*)...Adil olan ise kişinin kendini sevmesiyle komşusunu

⁷⁵⁵ Leibniz, *Monadoloji*, 20

⁷⁵⁶ Age., 20

⁷⁵⁷ Bertrand, Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, (New York: Routledge, 1992), 199

⁷⁵⁸ G. W. Leibniz, *Political Writings*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 83

⁷⁵⁹ G. W. Leibniz, *New Essays Concerning Human Understanding*, (Chicago-London: Open Court Publishing Company, 1916), 168

sevmesi arasındaki uygun orantıdır."⁷⁶⁰ Leibniz, *Elementa Juris Naturalis* [Doğal Hukukun Unsurları] adlı yazısında bireysel faydayla başkalarının faydasının nasıl bağdaştırılabileceğine yanıt arar ve bunun için kendine şu soruyu sorar: "Acaba adalet, kişinin kendi iyiliği için başkalarının iyiliğini istemesi midir?" Leibniz, kendi sorusunu "gerçek adalet, başkalarının iyiliğini sırf kendi iyiliğimiz için değil, bizatihi kendi başına bir amaç olarak istemeyi gerektirir"⁷⁶¹ diyerek cevaplar. Fakat nasıl olur da başkalarının iyiliği bizimkiyle aynı olabilir ve üstelik kendi başına bir amaç olarak istenebilir? Leibniz bu sorunun cevabını da sevginin doğasına dayanarak verir. Ona göre birisini sevdiğimizde onun iyiliği bizim memnuniyetimiz olur. Gerçek sevgi budur. İyilik uğruna başkalarının iyiliğini istemek başkalarını sevmek anlamına gelir ve bu adaletin doğasının sevgi olduğunu gösterir. Öyleyse adalet başkalarını sevmek (veya iyilik uğruna başkalarının iyiliğini isteme veya başkalarının iyiliğinden memnuniyet duyma) alışkanlığıdır.⁷⁶²

Buradan Leibniz, "bilgenin hayırseverliği (*charity of the wise*) olarak adalet" tanımına adım atar. Ona göre, hayırseverlik evrenselidir ve sevmek veya şefkat gösterme alışkanlığıdır. Bu hayırseverliği düzenleyen şey akıldır. Yani akıl neyin başkalarının yararına olduğunu ve bu yararların nasıl sağlanacağını belirler.⁷⁶³ Hayırsever kişi çevresindekileri seven ve elden geldiğince onlara yardım için çalışan kişidir. Bu yönüyle sevmek alışkanlığı evrensel bir hayırseverliktir. Kişinin iyiliği sadece arkadaşlarına ve ailesine iyi işler yapmasıyla anlaşılabilir, bir kişi eğer herkese iyilik yapmaya eğilimliyse iyidir. İşte böyle bir insan, hayırseverliği tüm insanları kapsayan Tanrı'yı taklit eder ve bütün insanlığın iyiliğini isteyen bir vizyonu kendinde taşır.⁷⁶⁴

Öte yandan Leibniz'in adalet tanımı monadolojik düzenle paralellik içindedir. En mükemmel varlık olarak Tanrı, akıl sahibi ve merhametlidir. Tanrı'nın merhameti evrenselidir. O, adaletli bir şekilde davranarak evrendeki hiçbir şeyi ihmal etmez. Leibniz'in varlık hiyerarşisi içinde, algılarının daha açık olmasından dolayı, Tanrıyı en iyi taklit etme yetisine sahip olan insandır. Bu bakımdan kendinde en fazla tanrılık özü taşıyan varlıktır. Tanrı'nın yarattığı evrende kendisinin bilinmesini gerçekleştirmek için insanı seçmesinin nedeni de budur. İnsanda tanrılık özünün fazla olması, aslında, onun akıllı olması anlamına gelmektedir. Çünkü Tanrı da akıl sahibidir ve insanın dışındaki diğer varlık kademelerinde bu tanrısal öz bulunmamaktadır. Leibniz'e göre bu nedenle Tanrı, insanları, bu dünya içinde yarattığı ahlaki dünya'nın Tanrı şehri'nin yurttaşları kılar.

Leibniz'e göre Tanrı Sitesi, Tanrı'nın büyüklüğü ve iyiliği ve adaletinin en fazla olduğu yerdir. Bu siteyi Tanrı evrensel bir adaletle idare etmektedir. Burada hiçbir şey ihmal edilmemiş, tüm haklar teslim edilmiştir. Böyle bir devlette Tanrı'nın yegane amacı, şehrinin mutluluğudur. Tanrı'nın yarattığı dünyadaki varlığın birliğine, ahengine ve yetkinliğine tanıklık eden entelektüel kavrayışımız, başta bilgelik olmak üzere, birden fazla erdem doğuşuna yol açar. Erdemi bilgelige uygun eylemde bulunma yönelimi olarak tanımlayan Leibniz, bilgelikle birlikte adaleti, sevgi ve hayırseverliği en temel erdemler olarak öne sürer. Bununla birlikte, insanın erdemleri sonsuz Tanrının hikmeti ve iyilik ya da hayırseverliğiyle kıyaslandığında çok sınırlı kalır. Fakat Tanrının sonsuz olan hikmeti ve evrensel olan aşkı, mutluluğa layık bütün insanları kuşatır. Bu yüzden, insana düşen Tanrının bir ideal oluşturan evrensel iyiliğine öykünmek, onun hayırseverliğinden ilham almaktır. Bu yüzden, kişinin hayırseverliği, Tanrının baba olduğu bu büyük moral toplulukta, daha çok sayıda insanın mutluluğuna katkı yapacak şekilde gelişir ve genişlerse, o kişi adalet ve erdem bakımından o ölçüde zenginleşir.⁷⁶⁵

Öte yandan Leibniz, insanî ve ilahî adalet arasındaki farkın sadece bir derece farkı olduğunu belirterek iyiliğin diğer insanlar arasında yayılması konusunun hem ilahî hem de insanî adalette ortak olduğunu belirtir.⁷⁶⁶ Ona göre, Tanrı ile insanın adaleti arasındaki farkın sadece bir derece ayrımı olduğunu anlaşıldığında, adaletin evrensel bir hayırseverliği içine aldığı daha iyi kavranacaktır. Başka bir deyişle Tanrı'nın evrensel adaletinin insana indirgenmiş bir modeli

⁷⁶⁰ Akt., Maria Roza Antognazza, *Leibniz*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 105

⁷⁶¹ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 136

⁷⁶² *Age.*, s. 137

⁷⁶³ Antognazza, *Leibniz*, 106

⁷⁶⁴ Douglas J. Den Uyl, "Science and Justice in Leibniz's Thought", *Leibniz, Critical Assesments II*. (NewYork: Routledge, 1994), 402

⁷⁶⁵ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 430

⁷⁶⁶ Leibniz, *Political Writings*, 3

mevcuttur. Bu nedenle adaleti ilgilendiren konular sadece bir topluluğu, bir bölgeyi veya bir milleti değil, tüm insanlığı ele alır.⁷⁶⁷

Kısacası, Leibniz'in adalet tanımında iki temel unsur vardır. Bunlar akıl ve hayırseverliktir. Akıl bilgiyi, hayırseverlik ise evrensel adanmayı içerir. Evrensel adanmadan kasıt, mümkün olan en büyük mutluluğu oluşturma isteğidir. Adil insan, bilge insandır ve hayırseverliğini, bilgisini paylaşımına açarak ve başkalarına bilgisini sunarak gösterir. Adil toplum bilge insanların desteklendiği toplumdur. Leibniz'e göre burada insan 'en yüce mutluluğu' söz konusudur. Her zaman aklın ışığından yararlanan mutlu olacaktır.

Görüldüğü üzere, Leibniz'de insan davranışlarının nihaî amacı mutluluktur. O, insan davranışlarının nihaî amacı olarak gördüğü mutluluktan hazzı anlamaktadır. Zaten o, mutluluğu "sürekli haz alma durumu"⁷⁶⁸ olarak tanımlar. Elbette ki mutlu bir insan bu hazzı her an hissetmez ve sürekli haz durumunda olmak, daima memnun olmayı içermez. Daha çok, mutlu bir insanın sürekli haz duymaya istekli olmasını ifade eder.⁷⁶⁹ Leibniz'e göre duyusal haz ve istekler, geçici ve kısırdır, mutluluk demek olan sürekli haz durumuna yol açmazlar, sadece geçici hazlara yol açabilirler. Hatta bunu bile yapmayabilirler. Çünkü mevcut bir hazzın doğruca üstüne atıldığımızda -örneğin iştah açıcı bir yemeğin- bazen acının ve mutsuzluğun boşluğuna düşeriz. Tadı güzel olan bir yiyecek sağlıksız olabilir. Bu yüzden o, duyusal hazzın akıl ve anlayışla idare edilmesi gerektiğini savunur.⁷⁷⁰

Ona göre haz ister duyumsal ister entelektüel olsun, yetkinliğin algılanmasından veya bilinmesinden doğar. Onda iki haz türü, yani duyumsal haz ile entelektüel haz arasındaki yegâne farklılık, algının ya da bilginin seçiklik derecesiyle veya düzeyiyle ilgili bir farklılıktır. Örneğin, bir müzik parçasını dinlemekten veya güzel bir tabloya bakmaktan alınan duyumsal haz, yetkinliğin ya da ahengin ancak bulanık algısından oluşur. Leibniz, her ne kadar insanın mutluluğunu hazla özdeşleştirse de onun entelektüalist etiğinden her şeyin bilgiye ve bilgeliğe bağlı olduğu ve söz konusu mutluluğun esas itibarıyla kalıcı ve sürekli entelektüel hazdan oluştuğu unutulmamalıdır.⁷⁷¹

Leibniz'e göre aslında bizi geçici hazlardan mutluluğa taşıyan açıkça akıl, anlayış ve onlarla ilişkili hazlardır. Dahası ileri tip hazlar, yani tamamen duyusal olmayıp akıl ve anlayış içeren hazlar, "düzen ve ahengin bilgisinden kaynaklanan" hazlar en değerli olanlardır. Örneğin kompozisyon ve uyum içeren müzikal eserden biraz anlarız, seslerin nasıl haz verici bir şekilde kombine edildiği, belli bir müzik parçasının neden haz verici olduğu konusunda az çok bir anlayışımız vardır.⁷⁷² Bunlar geçici hazlar değil, mutluluk demek olan sürekli haz durumuna giden yolun adımlarıdır. Ona göre hiçbir şey mutluluğumuza akıl ve anlayışımızın aydınlığından ve akıl ve anlayışımıza göre isteklerimizi yapmaya çalışmaktan daha iyi hizmet edemez.⁷⁷³

Bütün bunlardan metafiziksel olarak mükemmel dünyanın, düzen ve uyumunun bilinmesinden ve anlaşılmasından çıkarılabilecek rasyonel hazlar ve mutluluklar sağlayan bir nitelikte olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Rasyonel hazlar yaşamak, Doğa Krallığı'nın mükemmelliğine dair bilgi ve anlayışı artırarak mutlu olmayı, akli becerilerimizi kullanmayı içerir. Aklımızı kullandığımız zaman kendi mükemmelliğimiz ve de algılayışımız gelişir. Böylece daha fazla haz alır ve daha fazla mutlu oluruz.⁷⁷⁴

Leibniz zihni, iradî eylemlerinde ve Tanrı'nın şeyleri düzenlerken uyduğu bilimleri keşfetmede bir mimara benzetir. Buna göre zihin, Tanrı'nın büyük dünyada yaptığı şeyi, kendi küçük dünyasında yaparak taklit eder. Bu yüzden insan zihni de dahil bütün zihinler Tanrı Devleti'nin, yani hükümdarların en yücesi ve en iyisi tarafından kurulup yönetilen en mükemmel devletin üyeleridir. Burada cezasız kalan hiçbir ruh, uygun biçimde ödüllendirilmeyen hiçbir eylem yoktur. Ve burada erdem ve mutluluk alabildiğine çoktur. Bütün bunlar, doğanın bir karışıklığı ile değil, bizzat doğal şeylerin düzeni aracılığıyla, doğanın ve inâyetin egemenlik alanları arasında, mimar olan Tanrı ile hükümdar olan Tanrı arasından en baştan önceden

⁷⁶⁷ Den Uyl, "Science and Justice in Leibniz's Thought", 403

⁷⁶⁸ Leibniz, *Political Writings*, 83

⁷⁶⁹ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 425

⁷⁷⁰ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 141

⁷⁷¹ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi*, 431

⁷⁷² Leibniz, *New Essays*, 201-202

⁷⁷³ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 426

⁷⁷⁴ Donald Rutherford, *Leibniz and Rational Order of Nature*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 51

kurulmuş uyum aracılığıyla başarılıdır. Sonuç olarak doğa inâyete götürür ve inâyet uyumu kullanmakla doğayı mükemmelleştirir.⁷⁷⁵

Ruhların mükemmelliği ise mutluluğa dayanır ve bunun iki yönü vardır. Birincisi, Doğa Krallığı'nın metafiziksel mükemmelliğinin anlayışına ve takdirine varmak, yani hakikatin bilgisidir; diğeri ise erdemın uygulanmasıdır. Hakikatin bilgisi gibi erdem de aklın kullanılmasını gerektirir. Çünkü bu akla uygun olarak davranmaya göre bir yetenektir, ancak bu, bilgiden önemlidir ve yaratılmış varlıkların en asil özelliğidir.⁷⁷⁶

Son olarak, Tanrı'nın sevgisinden alınacak keyif ve mutluluk vardır. Tanrı varlıkların en mükemmelı, en mutlusı, dolayısıyla tözlerin en sevgilisi olduğundan ve gerçek saf aşk, sevilen varlığın mükemmelliklerinde hissedilen haz durumuna dayandığı için, bu aşk bize sahip olabileceğimiz en yüksek hazzı vermelidir.⁷⁷⁷

Leibniz'e göre Tanrı'yı sevmek bizim anlayışımızı ve bilgimizi aydınlatır. Anlayışımızı aydınlatmaktan daha iyi hiçbir şey mutluluğumuza hizmet edemez. Bu aydınlatma da anlayışımızı daha da aydınlığa kavuşturacak şeylerin bilinmesidir. Bu şeyler Tanrı'nın güzelliği ve kusursuzluğudur. Esasen Tanrı'nın sevilmesi O'nun kusursuzluğunu bilmek ve O'na hayran olmaktır.⁷⁷⁸ Ayrıca Leibniz'e göre bilge ve erdemli insanların, kendi iradelerinden önce Tanrı iradesine uygun görünen şeyleri yapmaya çalışmalarının nedeni de Tanrı sevgisidir. Ona göre insanlar dünyanın düzenini yeteri kadar anlamış olsalar, onun en bilge insanların bütün umutlarının üstünde olduğunu, onu olduğundan daha iyi yapmanın imkânsız olduğunu anlarlar. Bu yüzden dünya, bizim için daha iyisi düşünülemez en iyi dünyadır.⁷⁷⁹

SONUÇ

Birleşim ve uyum filozofu olarak Leibniz, felsefe ile teolojiyi, akıl ile imanı uzlaştırmak için bu dünyanın metafiziksel ve ahlaki olarak mümkün en iyi dünya olduğunu ifade eden bir teodise geliştirmiştir. Bu teodiseye göre metafiziksel olarak mümkün olan en iyi dünya (Doğa Krallığı) doğa kanunlarının işlediği "hipotezleri bakımından en basit ve fenomenleri bakımından en zengin" dünyadır. Ahlaki olarak mümkün en iyi dünya ise doğal dünya içindeki bir ahlak dünyası ve Tanrı'nın eserlerinin en soylusu ve en fazla mutluluğun bulunduğu Tanrı Sitesi (İnâyet Krallığı)'dir. Leibniz'e göre Tanrı'nın bilgeliği ve gücü her şeyde görüldüğü halde, iyiliği sadece bu Tanrı Sitesi'nde görülür. Ayrıca doğanın fizikî dünyası ile ilahî inâyetin ahlakî dünyası arasında; yani evren düzeneğinin mimarı Tanrı ile zihinlerin ilahî devletinin hükümdarı olan Tanrı arasında bir uyum vardır.

Leibniz'e göre biz insanlar dışındaki tüm varlıklar yalnızca Doğa'nın Alanı'na girer; biz insanlar ise çift uyruk avantajına sahibiz ve aynı zamanda İnâyet Alanı'nın yurttaşlarıyız. Böylelikle bizler Tanrı ile özel ilişkiler bütünü içine girmekteyiz. Biz Tanrı'yla diğer varlıklardan daha fazla ilişkiliyiz. Diğer varlıklar basitçe mutluluğumuza hizmet eden araçlardır. Tanrı'nın, dikkatini en çok akıllı ruhlara vermesinin sebebi, yarattığı tüm varlıkların içinde en çok bizim onun gibi olmamızdır, çünkü o da bizim gibi bir ruhtur. Leibniz'e göre, akla sahip ruhlar olma bakımından bizler zorunlu hakikatlerin bilgisini edinebilir ve evren hakkında bir anlayış geliştirebiliriz. Fiziksel ya da metafiziksel olarak mümkün en iyi dünyaya dair bilgimizde ilerleme kaydederek, aynı zamanda moral çizgiler üzerinde mutluluk yolunda ilerleme kaydedebiliriz. Onun sisteminde ilerlemenin anahtarı ise bilgidir. Ona göre insan ruhu idelerinin seçikliği bakımından ilerlediği, gelişme kaydettiği ölçüde, bütün varlıkların, ama özellikle de ruhların birbiriyle bağlantısına ve bir bütün olarak evrendeki ahenge ilişkin olarak derinlemesine bir kavrayışa ulaşır. Leibniz'in entelektüalist etiğinde, böyle bir kavrayış, kişiyi başkalarını sevmeye, aynı Tanrı şehrinde kendi mutluluğu için olduğu kadar başkalarının mutluluğu için de çalışmaya yöneltir. Onun sisteminde adaleti sağlamanın ve mutluluğu elde etmenin yolu, evrene ilişkin bilgi ve kavrayışın artışı, bilginin gelişmesi ve artması yoluyla da aşk ve sevginin artışıyla geçer. Bunu yapan ahlaklı insan, aynı moral cemaat içinde yaşadığı insanlara muhabbet beslemek ve

⁷⁷⁵ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 640

⁷⁷⁶ Leibniz, *Theodicy*, s. 201

⁷⁷⁷ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 641

⁷⁷⁸ Kutsi Kahveci, "Teolojik Açıdan Akıl-Bilim-Mutluluk İlişkisi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, (2007): 30

⁷⁷⁹ Leibniz, *Monadoloji*, 20-21

onlara iyilik yaparak onların mutluluğu için çalışmak suretiyle, sadece kendi mutluluğu için çalışmakla kalmaz, Tanrıya da hizmet etmiş olur.

Kıscacası Leibniz bir yandan insan aklını adaleti tesis etmede ve mutluluğa ulaşmada temel yol olarak kabul etmekte ve tamamıyla akla dayalı bir ahlak öğretisi geliştirmekte, bir yandan da ahlaklı olmayı Tanrısal iradenin insanlar için koyduğu davranış kurallarına, ahlak yasasına uymak olarak değerlendirmektedir. Denilebilir ki Leibniz bir yandan rasyonel bir ahlakı, diğer yandan da teolojik bir ahlakı benimsemektedir.

Kaynakça

- Antognazza, Mario Rosa. *Leibniz*, Çev., Orhan Düz, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2013.
- Cevzici, Ahmet. *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Deleuze, Gilles. *Kıvrım: Leibniz ve Barok*, Çev., Hakan Yücefer, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006.
- Deleuze, Gilles. *Leibniz Üzerine Beş Ders*, Çev., Ulus Baker, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007
- Kahveci, Kutsi. "Teolojik Açıdan Akıl-Bilim-Mutluluk İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, (2007): 26-34.
- Leibniz, G. W. *New Essays Concerning Human Understanding*, Trans., Alfred Gideon Langley, The Chicago-London: Open Court Publishing Company, 1916.
- Leibniz, G. W. *Philosophical Papers and Letters*, Trans., Leroy E. Loemker, London: Kluwer Academic Publishers, 1989.
- Leibniz, G.W. *Philosophical Essays*, Trans., Roger Ariew and Daniel Garber, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989.
- Leibniz, G. W. *Philosophical Writings*, Trans., Marry Morris and G. H. R. Parkinson, London: Everyman, J. M. Dent, 1995.
- Leibniz, G. W. *Monadoloji*, Çev., Suut Kemal Yetkin, İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Leibniz, G. W. *Theodicy, Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*, ed. with and introduction, Austin Farrer, Trans., E.M. Huggard, USA: Biblio Bazaar, 2007.
- Leibniz, G. W. *Metafizik Üzerine Konuşma*, Çev., Atakan Altınörs, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2011.
- Ross, G. MacDonald. *Leibniz*, Çev., Cemal Atilla, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2002.
- Rutherford, Donald. *Leibniz and Rational Order of Nature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995
- Russell, Bertrand. *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, London: Routledge, 1992
- Woolhouse, Roger. *Starting with Leibniz*, New York: Continuum International Publishing Group, 2010.